

УДК 343.131

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ СТОРОНИ ЗАХИСТУ У СУДІ

JUDICIAL GUARANTEES THE DEFENSE IN COURT

Мединська Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, екологічного, земельного та аграрного права Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються процесуальні гарантії сторони захисту в суді. Особу увагу приділено аналізу таких гарантій сторони захисту, як право на захист, із залученням у процес адвоката, презумпція невинуватості, обов'язковість для суду відмови прокурора від обвинувачення.

Ключові слова: процесуальні гарантії, сторона захисту, право на захист, презумпція невинуватості, відмова від обвинувачення, рівність прав у суді.

В статье рассматриваются процессуальные гарантии стороны защиты в суде. Особое внимание уделено анализу таких гарантий стороны защиты, как право на защиту, с вовлечением в процесс адвоката, презумпция невинности, обязательность для суда отказа прокурора от обвинения.

Ключевые слова: процессуальные гарантии, сторона защиты, право на защиту, презумпция невинности, отказ от обвинения, равенство прав в суде.

The article deals with procedural guarantees for the defense in court. Special attention was paid to the analysis of the defense guarantees such as the right to defense, with the assistance of a lawyer in the process, the presumption of innocence binding for the court prosecutor on charges of failure.

Key words: procedural safeguards, defense, right to defense, presumption of innocence, rejection of the charge, equal rights in court.

Постановка проблеми. У кримінальному провадженні складовою частиною правового статусу особи є процесуальні гарантії, які покликані забезпечувати права учасників судового процесу та створювати всі необхідні умови для реальної їх реалізації. У кримінально-процесуальному законі закріплені права та обов'язки учасників судового процесу, але не менш важливим є забезпечення цих прав, тобто створення умов для реальної їх охорони та реалізації. Такими умовами забезпечення прав та інтересів учасників кримінального провадження зі сторони захисту є процесуальні гарантії сторони захисту. Визначення гарантій сторони захисту, які б забезпечували права і свободи при провадженні кримінальної справи в суді, в тому числі й рівність прав у судочинстві, є необхідною умовою законності та справедливого судового розгляду.

Наведеним обумовлена мета статті, що полягає у встановленні процесуальних гарантій сторони захисту під час розгляду кримінального провадження в суді.

Стан дослідження. Питанню процесуальних гарантій у кримінальному судочинстві присвячені праці таких науковців, як М.М. Видрі, М.С. Строговица, Е.Ф. Куцовой, В.Е. Юрченка, В.М. Трофименка, Л.М. Лобойка та ін. Проте їхні дослідження стосувалися з'ясування поняття та системи процесуальних гарантій учасників кримінального провадження загалом і не були пов'язані з конкретним визначенням гарантій сторони захисту у суді.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення реальної процесуальної активності обвинуваченого, його захисника, цивільного відповідача та його представника у використанні наданих їм прав, кримінально-процесуальний закон передбачає умови їх реалізації, тобто систему гарантій сторони захисту у суді.

Найбільш поширеною процесуальною гарантією у кримінальному провадженні, на яку звертають увагу науковці-процесуалісти та яка забезпечує рівність учасників судового провадження є надання кожній особі рівних можливостей для захисту своїх прав і законних інтересів. На думку П.С. Пастухова, захист прав та законних інтересів особи можливий через: а) державний захист; б) судовий захист; в) правовий захист; г) юридичну допомогу адвоката-захисника; д) захист своїх прав і свобод (самозахист); е) конституційний захист; є) міжнародний захист [1, с. 39]. Зазначені поняття частково збігаються, перетинаються, взаємодоповнюють один одного у контексті кримінального судочинства.

Забезпечення права на захист полягає у сукупності процесуальних засобів, прав і можливостей, гарантоване використання яких надає можливість знати зміст обвинувачення і протистояти йому, спростовувати висунуті обвинувачення, доказувати свою невинуватість та захищати свою честь, гідність, свободу й інші законні права та інтереси. Закон у рівній мірі гарантує право на захист як підозрюваному, так і обвинуваченому [2, с. 104].

Право особи на захист означає можливість захищати себе особисто від пред'явленого обвинувачен-

ня або використовувати правову допомогу вибраного захисника. Тобто сутність права обвинуваченого на захист полягає перш за все у сукупності процесуальних прав, наданих йому для захисту від обвинувачення як особисто, так і з допомогою захисника [3, с. 137]. Участь захисника завжди має сприяти судом як додаткова й важлива гарантія виключення судової помилки [4, с. 126].

За вітчизняним кримінально-процесуальним законом захисником може бути лише адвокат. Така позиція законодавця є цілком обґрунтованою, адже рівноправність сторін, що виражається у наявності рівних прав і рівних можливостей їх використання, можливе тільки за умови протистояння державному обвинувачу – професіоналу такого ж професіонала захисника, бо інакше рівність буде порушена і становище не зможуть виправити навіть надані обвинуваченому додаткові права [5, с. 54].

Важливими гарантіями щодо забезпечення права на захист є покладення обов'язку доказування винуватості обвинуваченого та інших обставин на обвинувача, надання права прокуророві зміни обвинувачення у суді (ст. 338 КПК України) та відмови від обвинувачення, яка при небажанні потерпілого продовжувати розгляд справи тягне за собою закриття судом справи з цієї підстави (ч. 2 ст. 284, ст. 340 КПК України) [6].

Специфічною ознакою прав суб'єкта як процесуальної гарантії є те, що одні права особи розглядаються як гарантії реалізації інших її прав [7, с. 251]. Так, для того щоб право на захист могло бути вільно реалізоване обвинуваченим, йому надається сукупність інших прав, а саме: право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його обвинувачують; здійснювати захист самостійно; запросити для захисту своїх прав захисника тощо. Вказані права реалізуються за умови активної діяльності самого обвинуваченого, але й активність щодо забезпечення права на захист повинні проявляти і службові особи органів, які здійснюють кримінальне провадження та суд. Комплексу права підозрюваного, обвинуваченого на захист, кореспондує обов'язок державних органів, які ведуть кримінальне судочинство, забезпечити йому безперешкодне здійснення особистого захисту чи скористатися допомогою захисника (ст. ст. 20, 48, 49 КПК України).

Забезпечення у суді права на захист сприяє ефективній реалізації принципу рівності учасників судового процесу, адже захисник зобов'язаний спростувати будь-яке необґрунтоване обвинувачення щодо свого підзахисного за допомогою всіх дозволених законних засобів, професійно брати участь в судовому процесі, слідкувати за законністю дій з боку обвинувача. Лише при таких умовах можливе протистояння сторони захисту стороні обвинувачення та реалізація положень про рівність прав у судочинстві.

Рівність прав сторін у судовому засіданні є їх формальна рівність. Однак, на думку А.В. Смирнова, для того, щоб у судочинстві зберігалась реальна змагальність, необхідним є не формальна рівність, а рівність можливостей сторін щодо реалізації своїх інтересів.

Якщо спочатку сили сторін різні, їх варто наділити і неоднаковими за своїм змістом та обсягом правами, які у цьому випадку урівноважують сумарні позиції сторін. Тому, зазначає науковець, у публічно-змагальному судочинстві, де сперечаються фактично нерівні суб'єкти – держава і особа, на стороні останньої знаходяться так звані переваги захисту, головним із яких є презумпція невинуватості. Тягар доказування лежить на обвинувачеві, а всі сумніви тлумачаться на користь обвинувачуваного [8, с. 501-502].

Призначенням презумпції невинуватості у кримінальному процесі є надання державою переваг стороні, яка здійснює функцію захисту, адже одним з елементів цього правового положення є правило про те, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Особа, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, завдяки презумпції невинуватості до моменту остаточного вирішення справи почувається рівноправною стороною процесу. Цьому сприяє кожне із положень, сукупність яких складає зміст презумпції невинуватості: 1) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинність у вчиненні злочину (ч. 1 ст. 62 Конституції України); 2) обов'язок доказування винності обвинуваченого покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерпілого (ч. 1 ст. 92); 3) заборонено домагатися показань підозрюваного, обвинуваченого шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції України); 5) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції України); 6) факти притягнення особи до участі у справі як підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винності; 7) до остаточного вирішення кримінальної справи та офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитись як з винною [9, с. 44-45].

Зазначені вище положення, на думку Л.М. Лобойка, можуть вважатися гарантіями сторони захисту. По суті, презумпція невинуватості як право обвинуваченого вважатися невинним є основною гарантією діяльності сторони захисту, адже завдяки їй сторона обвинувачення суттєво обмежується у реалізації права здійснювати обвинувальну діяльність. Тому за відсутності цього фундаментального положення у кримінально-процесуальному праві сторона захисту від початку здійснення щодо особи кримінального переслідування перебувала б у вкрай невігідному для неї становищі [7, с. 301].

Згідно з презумпцією невинуватості до моменту постановлення судом обвинувального вироку нікому не можна публічно, у тому числі в засобах масової інформації, стверджувати, що особа є винною. Можливо, в майбутньому щодо такої особи буде все-таки постановлено вирок суду, яким вона буде визнана винною у вчиненні злочину, і твердження, що було зроблене до цього на підставі матеріалів досудового

слідства підтвердиться. Але не у кожній кримінальній справі постановляється обвинувальний вирок. Висновки органів дізнання і слідства можуть бути помилковими. Запроваджуючи принцип презумпції невинуватості, суспільство оберігає своїх членів від можливих помилкових тверджень щодо їхньої добропорядності [7, с. 165-166].

Відповідно до п.41 Рішення Європейського Суду із захисту прав людини у справі Дактарас проти Литви від 14 березня 2000 року презумпція невинуватості є однією із складових вимоги справедливого судового розгляду. Цю вимогу буде порушено, якщо висловлювання державної посадової особи стосовно особи, обвинуваченої у кримінальному злочині, являє собою думку про наявність його вини, незважаючи на те, що її ще не доведено згідно з законом. Навіть за відсутності будь-якого офіційного висновку, такої думки достатньо для припущення, що посадова особа має певні підстави вважати обвинуваченого винним [10, с. 684].

Принцип презумпції невинуватості вимагає, зокрема, щоб члени суду, виконуючи свої обов'язки, не керувалися упередженою думкою про те, що обвинувачений вчинив дію, яку йому інкримінують; необхідність доказування переважає в обвинуваченні, а сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого (п.125 рішення у справі Лавентс проти Латвії від 7.11.2002 р.) [11, с. 295].

Перевагою захисту, що гарантує досягнення бажаного для сторони захисту результату змагання у кримінальному провадженні, є право останньої репліки обвинуваченого (ч. 7 ст. 364 КПК України) та на останнє слово обвинуваченого (ст. 365 КПК України). Як зазначає Л.М. Лобойко, ідея запровадження цього положення у кримінально-процесуальне право полягає в тому, що стороні захисту надається право «справити враження на суд» останньою [7, с. 302].

Слід зазначити, що надання права обвинуваченому на останнє слово не свідчить про дисбаланс можливостей сторін у суді, а навпаки, урівнює позиції обвинувачення і захисту.

Гарантією забезпечення рівності учасників судового процесу є обов'язковість для суду відмови прокурора від обвинувачення. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України відмова прокурора від обвинувачення тягне за собою закриття кримінальної справи судом, у випадку коли потерпілий відмовився продовжувати підтримувати обвинувачення. Функцію обвинувачення виконують і прокурор, для якого її виконання є службовим обов'язком, і потерпілий, для якого виконання функції обвинувачення є диспозитивним правом. Тому відмова потерпілого від здійснення функції обвинувачення є його приватною справою. Він не повинен нікому пояснювати причини відмови від обвинувачення. Його ніхто не може змусити здійснювати цю функцію. Відмова потерпілого від обвинувачення за умови підтримання державного обвинувачення прокурором не здатна похитнути баланс можливостей сторін [7, с. 314].

Продовження судом розгляду справи після відмови прокурора і потерпілого від обвинувачення озна-

чало б перебирання судом на себе функції обвинувачення, що є недопустимим. На думку Т.В. Корчевої, відмова прокурора від обвинувачення й у зв'язку з цим – закриття кримінального провадження судом, як і зміна обвинувачення, вимагають проведення судового розгляду в повному обсязі, що підтверджує необхідність, навіть при визнанні обвинуваченим вини, дослідження всіх доказів у справі. Мета, що при цьому досягається, буде корисною й особі, чие право на захист забезпечується судом, і правосуддю в цілому [12, с. 161].

Незважаючи на зазначені міркування, вважаємо, що відмова прокурора і потерпілого від обвинува-

чення означає припинення кримінального провадження, в протилежному випадку ні про яку рівність прав сторін у судовому розгляді говорити не можна.

Висновки. Таким чином, процесуальними гарантіями сторони захисту у суді є норми КПК України, які закріплюють права учасників зі сторони обвинувачення у суді та забезпечують їх активність при розгляді справи. Процесуальні гарантії учасників судового процесу зі сторони захисту визначаються особливостями їхнього процесуального становища та положеннями кримінально-процесуального закону, в якому не тільки формулюються гарантії прав учасників провадження, а і визначений процесуальний механізм їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пастухов П.С. Конституционный принцип равенства всех перед законом и судом в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Пастухов Павел Сысоевич. – М., 1998. – 203 с.
2. Титов А.М. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А.М. Титов. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Маляренко В.Т. Конституційні засади судочинства / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
4. Гловацький І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навчальний посібник / І.Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
5. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : [монографія] / Марія Андріївна Маркуш. – Харків : Видавець СПДФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 208 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права : [монографія] / Леонід Миколайович Лобойко – Д. : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 352 с.
8. Смирнов В.П. Противоборство сторон как сущность принципа состязательности уголовного судопроизводства // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 58-63.
9. Мороз С.П. «Ідея прав людини у політико-правовій думці України (ІХ–початок ХХ століття)» : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / С.П. Мороз. – Харків, 2002. – 20 с.
10. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини : в 2 т. / [укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко] – К. : Фенікс, 2005. – Т. 1. – 688 с.
11. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини : в 2 т. / [укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко] – К. : Фенікс, 2006. – Т. 2. – 688 с.
12. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т.В. Корчева. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. – 200 с.